

– EST. 1991 –

Batthyány Lajos

ALAPÍTVÁNY

Jancsó András:

*A politikai teológia fogalma Joseph Ratzinger
gondolkodásában*

Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram 2020/2021

BLA_katedra

Bevezetés

Joseph Ratzinger – a későbbi XVI. Benedek pápa – politikai gondolkodásának a vizsgálata során elengedhetetlen a használt fogalmak pontos definíciója, hogy a szerző gondolkodását elhatároljuk olyan kifejezésektől, amelyek megnehezítik vagy egyenesen ellehetetlenítik a megfelelő interpretációt. A ratzingeri szövegtörzs visszatérő kifejezése a politikai teológia (political theology, politische Theologie¹), amely különböző kontextusokban kerül előtérbe. Már az 1968-as, nagy hatású *Bevezetés a keresztény hit világába* című munkájában is foglalkozik a politikai teológia kérdésével és az 1971-es *A nemzetek egysége: az egyházatyák jövőképe* című munkájában a rómaiak politikai teológiája valamint Ágoston politika teológiája képezi a vizsgálat tárgyát. A későbbi írásokban is helyet kapott a politikai teológia, így a 2011-es *A Názáreti Jézus* trilógia második kötetében is említésre kerül a fogalom. A bevezetésben eltekintenek a politikai teológia előfordulási helyeinek a taxatív felsorolástól, mindössze érzékeltetni szeretném, hogy milyen széles azon témáknak a köre, ahol Ratzinger vizsgálásának előtérbe kerül a politikai teológia kérdésköre.

Itt csak utalni kívánok rá, hogy a politikai teológia értelmezése a ratzingeri gondolkodásban számos dilemmát okoz a magyar nyelvben. Ennek egyik oka, hogy a Ratzinger politikai gondolkodásába magyar nyelven egyik legmélyebb betekintést kínáló – Magyarországon 2008-ban megjelent – *A közép újrafelfedezése* című kötetben egy olyan – nyelvtanilag alapvetően helyes – egységesítő fordítás érvényesül, aminek következtében a politikai teológia és a politika teológiája tartalmi különbsége nem érzékeltethető. Ebből fakadóan a kötetben úgy olvashatunk „Ratzinger politikai teológiájának méltatásáról” (Twomey 2008, 249.), hogy korábban azt írta a szövegeket bevezetővel ellátó Vincent Twomey, hogy „Ratzinger kritikai távolságtartással viseltetik a helyét az eszkatalógiában kereső »politikai teológiával« szemben” (i.m., 245.). Nem segíti a megértést, hogy a könyv politikafilozófiai jellegű írásait tartalmazó fejezete a tartalomjegyzékben *A politikai teológiája* címmel szerepel, míg a jelzett oldalszámon már *A politika teológiája* cím olvasható².

¹ A továbbiakban a könnyebb érthetőség és a jobb áttekinthetőség okán – amennyiben szükséges – a politikai teológia és alakváltozatainak kizárólag az angol megfelelőjét közlöm, tekintettel, hogy az általam is vizsgált probléma részbeni felismerésére az angol nyelvű szakirodalomban került sor. Ennek során, ahogy arra a tanulmányban kísérletet teszek a politikai teológia (political theology) három eltérő jelentésű formáját kell megkülönböztet. Így beszélhetünk politikai teológiáról (political theology, politische Theologie), a politika teológiájáról (theory of politics, Theologie des Politischen), valamint teológiai politikáról (theological politics, Theologische Politik).

² Erről lásd részletesebben: Jancsó András: Fogalmi vagy fordítási dilemma? Joseph Ratzinger munkásságának hazai interpretációja. *Valóság*, 2020(11), 85-88.

Arról, hogy a fogalom legalább két eltérő formájának a megkülönböztetése – politikai teológia és a politika teológiája – nem pusztán egy fölöslegesen aprólékos nyelvtani kérdés, hanem alapvető tartalmi különbséget jelöl, a már említett Vincent Twomey³ biztosít minket. 2007-ben jelent meg nagy ívű *XVI. Benedek pápa: korunk lelkiismeret* című könyve, amelynek 58. lábjegyzetében egyértelműen kifejezésre juttatja, hogy Ratzinger politikai gondolkodását a politika teológiája (fogalmával jelöli, amelyet a politikai teológia fogalmával állít szembe. A megkülönböztetés azért szükséges, mert Ratzinger valóban elutasítja a politikai teológia legkülönbözőbb megjelenését: „[...] nevezetesen minden teológiát, például J. B. Metz-cét vagy a felszabadítási teológia klasszikus formáját, amely magában foglalja az egyház vagy a hit politikai célú instrumentalizálást [...]” (Twomey 2007, 58. lábjegyzet).

Ahhoz, hogy el tudjuk helyezni a politikai teológiát Joseph Ratzinger gondolkodásában, mindenekelőtt szükségesnek mutatkozik megvizsgálni, hogy milyen jelentéstartalommal bír a ratzingeri szövegtörzsben a politikai teológia kifejezése. Arra a kérdésre keresem a választ tehát, hogy maga Ratzinger mit ért politikai teológián. Ehhez mindenekelőtt a politikai teológia előfordulási helyeit kívánom bemutatni Ratzinger munkásságában. Ezt követően elengedhetetlen, hogy a fogalom 20. századi elterjedésében kiemelt szereppel bíró Carl Schmitt munkásságát vonatkozó áttekintsük, kitérve a konvertita Erik Peterson kritikájára. Előzetes megállapításom szerint, csak egy ilyen áttekintés után lehetséges a többszörösen terhelt politikai teológia fogalmának helyes értelmezése a ratzingeri gondolkodásban, amely hozzájárulhat a szerző mélyebb megértéséhez.

Fontos rögzíteni, hogy jelen tanulmányban nem vállalkozom arra, hogy Ratzinger politikai gondolkodását mélyrehatóan ismertessem, sőt nem törekszem arra sem, hogy a teljes ratzingeri teológiai munkásság áttekintésre kerüljön. Néhány esetben csak utalok jelentősebb műveire, amennyiben a kontextus azt igényéli. Ahhoz, hogy a politikai teológia fogalmának nehézségeit megértsük és el tudjuk helyezni a ratzingeri gondolkodásban, nem szükséges a ratzingeri teológia teljes körű bemutatása.

A politikai teológia a ratzingeri szövegtörzsben

A terjedelmes Ratzinger-törzsben⁴ első alkalommal az 1968-os *Bevezetés a keresztény hit világába* című könyvben tűnik fel a politikai teológia fogalma. A kötet első kiadásának

³ Vincent Twomey (1941-): ír verbita szerzetes, Ratzinger doktorandusza volt a regensburgi egyetemen, később pedig témavezetőjének egyik legjelentősebb kommentátorává és értelmezőjévé vált.

⁴ Jelen tanulmányban kizárólag az 1954 óta monográfiákban megjelent írásait vizsgálom a szerzőnek. Nem vizsgálom tehát a – német, angol, francia, olasz, spanyol nyelven – önállóan megjelent tanulmányokat, cikkeket, prédikációkat, interjúkat stb. amelyek később nem kerültek valamely kötetben újrakiadásra. Ennek legfőbb oka,

előszavából kiderül, hogy a könyv háttérül Ratzingernek a tübingeni egyetemen, az 1967-es év nyári szemeszterében tartott előadássorozata szolgált.⁵ Ratzinger munkájának középpontjában az apostoli hitvalláson keresztül bemutatott isten- és Krisztus-kérdés áll, „[...] amely aztán egy »narratív krisztológiába« trokollik, és kijelöli a hit helyét az egyházban” (Ratzinger 2007, 25). A politikai teológia rögtön az első fejezetben előtérbe kerül és úgy definiálja mint azon teológusok által megfogalmazott elképzelés, akik „a hitet nem az elmúlt idők tényeihez, hanem a jövő feladataihoz szeretnék kapcsolni”, ennek célja pedig, hogy „segítséget nyújtson a világ átalakításához” (i.m., 56). A 14. lábjegyzetben Ratzinger ehhez az irányzathoz sorolja Harvey Cox^{6,7} amerikai teológust, valamint Jürgen Moltmann⁸ református és Johann Baptist Metz⁹ katolikus teológust. Ratzinger alapállása ezen kísérletekkel szemben

hogy Ratzinger önállóan megjelenő tanulmányainak nagy része később bekerült valamely kötetébe. Továbbá 2008-ban kezdődött és jelenleg is folyamatban van *Joseph Ratzinger összegyűjtött írásainak* (JRGS – *Joseph Ratzinger Gesammelte Schriften*) kiadása. A tizenhat kötetesre tervezett összkiadás tizennegyedik kötete 2019-ben jelent meg. Ezek feldolgozása és a korábban monográfiában meg nem jelent írások elemzése doktori kutatásom egy még hátralévő szakaszában esedékes.

⁵ Szintén az előszóból tudhatjuk azt is, hogy a munka kidolgozása során Karl Adam német teológus 1924-ben megjelent *A kereszténység lényege* című munkája szolgáltatta a példát Ratzinger számára: „Amit Karl Adam ezen az egyetemen fél évszázaddal ezelőtt *A kereszténység lényege* című művével mesteri módon elvégzett, azt próbáltam most a megváltozott körülmények között élő mai nemzedék számára továbbítani” (Ratzinger 2007, 27). Karl Adam jelentősége, hogy – szemben az I. Vatikáni Zsinat jogi felfogásával – az egyházat elsősorban közösségként írja le (Krieg 1999, 437).

⁶ Ratzinger Cox könyvére való hivatkozással vezeti be munkáját: „Kierkegaard ismert példázata a bohócról és az égő faluról, amit a közelmúltban Harvey Cox elevenített fel »The Secular City« (Város Isten nélkül) című művében” (Ratzinger 2007, 31).

⁷ Harvey Cox (1929-): amerikai baptista lelkész és teológus. Az Andover Newton Theological School, majd a Harvard Divinity School tanára. Legismertebb műve *A világi város* (egyres magyar fordításokban *Isten nélküli város* vagy *Város Isten nélkül*, eredeti angol címe: *The Secular City*), amelyben amellet foglalt állást, hogy az egyház nem intézmény, hanem elsősorban hit és cselekvés. Vizsgálódásának központi témája a felszabeditás teológiája. Lásd erről bővebben: Johnson Benton 1984: *Continuity and Quest in the Work of Harvey Cox. Sociological Analysis*, 1984(2), 79-83.

⁸ Jürgen Moltmann (1926-): német református teológus, az tübingeni egyetem professzor emeritusa. Témánk szempontjából legjelentősebb műve az 1964-ben megjelen *A remény teológiája* (*Theologie der Hoffnung*). Moltmann eszkatalógiájára – amelyben a jövő reményének megvalósítása a jelen feladata – nagy hatással volt Ernst Bloch, német marxista filozófus 1954-es *A remény elve* (*Das Prinzip Hoffnung*) című munkája. Bloch munkásságát Ratzinger folyamatos kritikával illeti, akivel ugyanakkor személyes kapcsolatot ápolt. *A Fordulópont Európa számára? (Wendezeit für Europa)* című munkájában felidézi Ratzinger az egyik beszélgetést, amely Ernst Bloch házába zajlott (Ratzinger 2005b, 13). Moltmann munkásságához lásd bővebben: Volf, Miroslav – Krieg, Carmen – Kuchraz, Thomas (Szerk.) 1996: *The Future of Theology. Essays in Honor of Jurgen Moltmann*. Grand Rapids: Eerdmans.

⁹ Johann Baptist Metz (1928-2019): német katolikus teológus és pap. Munkássága nagyban hozzájárult a politikai teológia (political theology) fogalmának átértelmezéséhez. Elhatárolja a politikai teológia fogalmát a schmitti klasszikus meghatározástól. Metz megállapítása szerint a Schmitt-féle politikai teológia koncepció az áteredő bűn univerzalizmusának-elvére épül (vö. Metz 2004b). Metz idővel koncepciójára mint „új” politikai teológiára („new” political theology) hivatkozott ezzel demonstrálva a lényegi különbséget a schmitti megközelítéstől. A Metz által képviselt „új” politikai teológia lényegét tekintve teológia, amely az adott korban a világ felé fordulva próbál Istenről beszélni, így középpontjában a társadalom áll, de nem társadalom- vagy államelmélet, hanem kritikai teológia. Kritikai hozzáállása alapvetően a transzcendentális, egzisztenciális és perszonalista teológiára irányul. Metz megállapítása szerint e teológiai irányzatok a felvilágosodás nyomán a keresztény tanítás társadalmi dimenzióját a magánszférába utalták. Ezzel negligálva a társadalmi és politikai valóság jelentőségét, amely radikális válságot okoz a teológia számára, hiszen az így kialakuló szakadék a társadalmi-politikai valóság és a teológia között áthidalhatatlannak tűnik. Így Metz alapvető programja, hogy az „új” politikai teológia („new”

mutat némi nyitottságot, de az ilyen jellegű politikai teológiai törekvéseket a historizmusra jellemző „egyoldalú üdvtörténeti gondolkodáshoz” hasonlítja. Rögzíti, hogy „[...] mindkét esetben a keresztény hit valódi gondolatai jutottak érvényre, olyanok, amelyek előzőleg rejtve maradtak” (i.m., 56-57). Mindezek ellenére felhívja a figyelmet, hogy a fenti szerzőkkel jellemezett politikai teológia, amennyiben a hitet kizárólag a jövőben rögzíti, akkor elfedi azt „[...] amit az a szó, hogy »Credo – hiszek«, valójában jelent” (i.m., 57). A hit lényegét Ratzinger a „megállni” és „megérteni” fogalmakkal írja körül, ezzel egyúttal elhatárolja a Cox, Moltmann, Metz nevével jellemezett politikai teológia cselekvés központúságától, amely a világ megváltoztatását tűzi ki céljául.

A kötetben még egy helyen, a szentháromságtan történeti vizsgálata során utal Ratzinger a politikai teológiára. A szentháromságtan alternatív megközelítéseinek ismertetése során két ókeresztény elképzelést mutat be mint „zsákutcába jutott kiútkeresést”. Az egyik az arianizmushoz¹⁰ is köthető *subordinatianismus* elképzelés, amely ellentétben a katolikusok által vallott misztériummal – miszerint az Isten, az Atya, Fiú, Szentlélek, három személy egy lényegben – azt vallja, hogy egyetlen Isten van, a Fiú és a Szentlélek pedig az Atya Istennek van alárendelve. Ebből fakadóan „Krisztus nem Isten, hanem olyasvalaki, aki különlegesen közel van Istenhez” (i.m., 144), később ez vita a *homouszión* (egylényegű) és a *homoiuszión* (hasonló lényegű) fogalmak közötti vitában élesedett ki. Ratzinger úgy jellemezi ezt az elképzelést, mint ahol Isten „[...] egy alkotmányos egyeduralkodó: a hitnek már nem vele, hanem minisztereivel van dolga” (i.m. 144). A másik téves megközelítés, amelyet ismert a szerző a sabellianizmushoz¹¹ is köthető monarchianizmus vagy modalizmus néven ismert gondolatrendszer, amely szintén tagadja a szentháromságtan klasszikus katolikus felfogását. A monarchianizmusban a három személy, három álarcnak felel meg. Ebből fakadóan Isten nem ismerhető meg, csak a három különböző álarca, aminek az az eredménye Ratzinger interpretációjában, hogy „[...] az ember önmaga körül kering, de nem jut közelebb az isteni valósághoz” (i.m., 145).

political theology) segítségével „a teológiánk alapjairól alkotott felfogást kiemeljük a magánszférából” (Metz 2004a, 11). Ez pedig összekapcsolódik a politikai teológia „pozitív feladatával”, amely a keresztény hit eszkatologikus üzenetét „a jelenlegi társadalmi helyzet feltételeire tekintettel kívánja megfogalmazni” (Uo.).

¹⁰ A 4. században élt alexandriai pap Arius követőinek mozgalmát nevezzük arianizmusnak. Lásd erről bővebben: Horváth Emőke 1999: Az arianizmus és a barbár államalakulatok. In: Bessenyei József et al. (Szerk). *Studia Miskolciensia* 3. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek évkönyve. Miskolc: Miskolci Egyetem, 45-52.

¹¹ A 3. században élt Sabellius követőinek mozgalmát nevezzük sabellianizmusnak. Mindkét ókeresztény eretnekséghez jó összefoglalót nyújt: Török József 1985: *Dogmatika*. Amsterdam: Free University Press, különösen a Szentháromságtanra vonatkozó III. rész: 137-171.

Ratzinger a monarchianizmus kapcsán világít rá, hogy milyen kapcsolódást lát az ókeresztény eretnekségek és a politikai teológia (political theology) között. Megállapítása szerint a monarchianizmus az újkorban abban a formában éledt fel, hogy „a szentháromságtan Isten történetiségét fejezi ki, tehát azt, hogy miként jelenik meg Isten a történelemben” (Uo.). Mindez pedig egy politikai vonatkozással is bír – kimondottan Hegel és Marx filozófiájában újjáéledő monarchianizmusnak tulajdonítva –, amit politikai teológiának nevez. Azt, hogy mit jelenthet ebben az értelemben a politikai teológia, arra szerző adja meg a választ:

Ami az ókori egyházban a császári monarchia teológiai alátámasztásának szolgálatában állt, az Hegelnél a porosz államhatalom istenítését jelentette, Marxnál pedig az emberiség boldog jövőjére törekvő cselekvési programot (i.m., 147).

Már a *subordinatianismus* mélyebb megértéséhez is Erik Peterson munkáját ajánlja Ratzinger, azonban a monarchianizmus kritikája kapcsán egyértelműen a Peterson-féle politikai teológia értelmezés rajzolódik ki. Ezt támasztja alá, hogy amikor úgy fogalmaz, hogy a szentháromságtan „szétrobbantja” a politikai modelleket, tehát „[...] a teológiából nem lett politikai mítosz, a keresztény igehirdetéssel visszaélve nem lehetett politikai rendszert hitelesíteni” (i.m. 147.), akkor a vonatkozó oldalon található lábjegyzetben Peterson *A monoteizmus mint politikai probléma* című könyvére hivatkozik, sőt idézi Peterson munkájának zárólábjegyzetét is, miszerint „[...] lehetetlen vállalkozás »politikai teológiáról« beszélni” (Peterson 1935, 168. lábjegyzet). Azonban, mielőtt Peterson politikai teológia koncepcióját ismertetném, szükségesnek tartom bemutatni a politikai teológia fogalmának további előfordulásait a ratzingeri életműben.

A *Bevezetés a keresztény hit világában* megfogalmazott politikai teológia meghatározás látszik érvényesülni az 1971-ben megjelent *A nemzetek egysége: az egyházatyák jövőképe* című könyvben is. Twomey álláspontja szerint ennek a munkának főbb felismerései, már Ratzinger legkorábbi kutatásaiban – a doktori és habilitációs dolgozatában – visszaköszönek (Twomey 2007, 72). Tény, hogy már a *summa cum laude* minősítésű *Az Isten népe és Isten háza Ágoston egyháztanába*¹² című doktori disszertációja – ahogy arra a cím is utal – Ágoston munkásságával foglalkozott Ratzinger. Ugyanakkor ebben a munkában explicit módon nem kerül említésre politikai teológia; vizsgálódása arra irányult, hogy Ágoston egyházképét mennyiben határozta

¹² Ratzinger önéletrajzából tudhatjuk, hogy doktori disszertációjának témája Gottlieb Söhngen professzorhoz kötődik, ugyanis „a teológiai fakultáson szokás volt, hogy minden évben pályázatot írtak ki, amelynek témáját kilenc hónap alatt kell kidolgozni [...]” (Ratzinger 2005a, 89). 1951-ben Söhngen volt a témakiíró – a kiírt téma címe megegyezett Ratzinger munkájának címével –, aki már korábban jelezte a fiatal Ratzingernek, hogy számít a munkájára.

meg az „Isten népe” kifejezés, valamint mennyiben tekintette Ágoston „háznak” az Egyházat (vö. Ratzinger 2008a). Ezzel szemben *A nemzetek egysége* című kötetben egy teljes fejezet szentel Ratzinger Ágoston Róma politikai teológiájával szembeni kritikájának. Itt is a politikai teológia cselekvés központú meghatározása rajzolódik ki, amennyiben a rómaiak politikai teológiája politikai vallásként értelemzendő. Ratzinger interpretációja szerint az így értelmezett politikai teológia ágostoni bírálata két lényegi pontra bontható. Egyfelől Ágoston elítéli a római politikai teológia szokás központúságát, amely még az igazsággal szemben is a hagyomány, a szokás elsőbbségét hirdeti: „[...] az állam jólétét, amelyről azt hitték, hogy az ősi formák folytonosságától függ, jobban értékelték, mint az igazságot” (Ratzinger 2015, 76). Másrészt Ágoston elutasította a római politikai vallás bálvány imádatát; úgy vélte, hogy a szokás elsődlegessége által a gonosz szellemek rabszolgaságba taszítja magát az ember. Ezért a keresztény szabadság lényeg abban rejlik – véli Ágoston –, hogy a szokásoktól való mentesüléssel a „démonoktól” is megszabadulhatunk (i.m. 77).

A kötet olyan szempontból is fontos a politikai teológia fogalmának vizsgálata során, hogy a rómaiak politikai vallásaként értelmezett politikai teológiájával szemben Ágoston politikáról való gondolkodását a politika teológiája fogalommal írja le Ratzinger. Amikor Twomey a politika teológiája kifejezéssel elhatárolja Ratzinger politikáról való gondolkodását és a politikai teológiát, akkor erre az Ágoston kapcsán megtett ratzingeri különbségtételre hivatkozik (Twomey 2007, 58. lábjegyzet). Tehát, ebben a kontextusban a politika teológiája Ágostonnak a politikával kapcsolatos teológiai megállapításait jelenti, amelyet „[...] korának két legfontosabb politikai filozófiájával, a sztoicizmussal és a platonizmussal szemben dolgozott ki” (Ratzinger 2015, 78.)

Az 1973-ban megjelent *Dogma és prédikálás* című munkájában olvasható két, korábban máshol még nem publikált írása, amelyekben szintén feltűnik a politikai teológia (political theology) fogalma. A liturgikus évhez kapcsolódó, nagypéntekről szóló írásában a politikai teológia fogalmának ratzingeri értelmezésének egy sajátos leírását olvashatjuk. A szerző, Chagall 1937-ben festett *A forradalom* című festményét elemzi röviden, amelynek közepén egy kézen álló ember látható. A kép kapcsán Ratzinger úgy fogalmaz, hogy „nevezhetjük Chagall ezt a képét a politikai teológia egyfajta oltárának” (Ratzinger 2011a, 271). A politikai teológia ebben az implicit „meghatározásban” a *Bevezetés a keresztény hit világában* megfogalmazott „jövőt alakító” definíciója sejlik fel egyúttal végérvényesen hozzárendelve a politikai teológia fogalmához a forradalom képét.

A másik, *Tíz évvel a zsinat kezdete után – hol állunk most?* című tanulmányában a zsinat utáni időszakot értékelve elemezi a progresszivismus és az újmarxista tanok összeolvadását. Ennek egyik következményeként nevesíti a Johann Baptist Metz-féle politikai teológiát. A metz-i politikai teológia előzménytörténetét a szintén Metz által megfogalmazott ún. világ teológiája¹³ koncepcióban látja Ratzinger. Ez szerinte a Karl Rahner¹⁴ által a transzcendentális filozófia szempontjából átértelmezett tomizmus és „[...] a világ Luther által inspirált és Friedrich Gogarten¹⁵ által kidolgozott” (Ratzinger 2011b, 362). értelmezésének összeolvasztásán alapszik. Mindez Metz, Ernst Bloch-al való találkozás után „először a remény teológiájává, majd logikus következetességgel politikai teológiává változott” (Uo.).

A Heinz Schürmann-nal¹⁶ és Hans Urs von Balthasar-ral¹⁷ közösen jegyzett *A keresztény erkölcs alapelvei* című munkában a hit válsága kapcsán, az ortopraxis és az ortodoxia viszonyát elemezve így fogalmaz:

A konkrét gyakorlat erőteljes hangsúlyozása másrészt a „politikai teológia”-nagymértékben eltérő célkitűzéseket követő – áramlataira vezethető vissza. Minden különbségük ellenére az egyes irányzatok közös vonása, hogy nagy jelentőséget tulajdonítanak a marxizmus által felvetett kérdéseknek (Ratzinger 2002, 50).

A szerző nem fejt ki, hogy milyen irányzatokat sorol a politikai teológia alá. Azt viszont hozzá teszi, hogy „az »igazság« fogalma a politikai teológia képviselői szemében eleve gyanús, de legalább értéktelen” (Uo.). Ez a rómaiak politikai teológiájának ágostoni értelmezését villanthatja fel előttünk, ugyanakkor ebben kontextusban az igazság megközelíthetlenségének teóriáját a pozitívizmussal rokonítja.

Jóval szélesebb perspektívában kerül értelmezésre a két évvel később 1977-ben megjelent *Végidő: A halál és az örök élet kérdései* című munkájában a politikai teológia helye és

¹³ A világ teológiája Metz 1968-ban megjelent – azonos címet viselő (*Theologie der Welt*) – munkájában került megfogalmazásra. A világ jelenti ebben a koncepcióban a hitért való teológiai felelősség kiindulópontját, ahonnan megfogalmazásra kerülhet a keresztény remény kérdése. Lásd erről bővebben: Piringer, Sieglinde 2016: *Rekonstruktion des Weltbegriffs in der neuen Politischen Theologie*. Saarbrücken: AV Akademikerverlag.

¹⁴ Karl Rahner (1904-1984): német jezsuita szerzetespap, teológus. A 20. század egyik legjelentősebb teológusának tartják, aki Ratzingerhez hasonlóan a II. Vatikáni Zsinat egyik peritusa volt. A közös munka végett Rahner és Ratzinger közeli kapcsolatba kerül. Mindketten az ún. *Nouvelle Theologie* irányzatához tartoztak, amely leginkább befolyásolta a zsinat döntéseit, és végül 1976-ban közös esszékötetet is kiadtak. Fontos azonban megjegyezni, hogy Ratzinger kritikusan szemlélte a rahneri teológiát, annak túlzott antropocentrizmusa miatt, melyet túl közelinek tartott Rudolf Bultmann evangélikus teológus felfogásához.

¹⁵ Friedrich Gogarten (1887-1967): német evangélikus teológus. A 20. századi német neo-ortodoxia vagy dialektikus teológia egyik alapítójának tartják, amely a 19. századi liberális teológiára akart reagálni.

¹⁶ Heinz Schürmann (1913-1999): német katolikus pap és teológus. Az erfurti szeminárium oktatója volt, szintén részt vette peritusként a II. Vatikáni Zsinaton, valamint a Nemzetközi Teológiai Bizottság tagja volt.

¹⁷ Hans Urs von Balthasar (1905-1988): svájci katolikus pap és teológus. Ratzingerrel és Hanri de Lubac-kal megalapította a II. Vatikáni Zsinat utáni egyik legjelentősebb teológiai folyóiratot a *Communio*-t.

jelentősége. A 20. században megfogalmazott eszkatológia-modellek elemzése során – Karl Barth¹⁸, Rudolf Bultmann¹⁹, Oscar Cullman²⁰ és C.H. Dodd²¹ mellett – külön részben foglalkozik Ratzinger Moltmann remény teológiájával és Metz politikai teológiájával is. Ratzinger álláspontja szerint a Bultmann-i formális döntési eszkatológia koncepcióhoz képest – amely „[...] összekapcsolta a radikális vallásosságot és a világ profán ész számára való teljes szabadon bocsátását” (Ratzinger 2017, 73) – Moltmann és Metz fordulópontot jelent. Bultmann absztrakt elképzelésével szemben Moltmann olyan realista teológiát fogalmazott meg, amelyben „[...] a kereszténységet mint a világ megváltoztatását a remény mércéjének megfelelően kellett gyakorolni” (i.m., 74.). A remény ilyen jellegű túlhangsúlyozásának egyik következményének látja Ratzinger a politikai teológia és felszabadítási teológia megjelenését is. E megközelítésben tehát a politikai teológia egy olyan teológia, amelyben Isten Országának politikai értelmet nyer és a kereszténységet és a keresztény reményt a politikai gyakorlat által kívánja érvényre juttatni. Ratzinger kritikája szerint, ahol Isten Országát egy politikai folyamatként értelmezik, „[...] ott mindkét oldalt meghamisítják: úgy a politikát, mint a teológiát” (Uo.). Ennek legnagyobb veszélye, hogy olyan hamis messianizmusok jönnek létre, amik a messianizmus lényegéből fakadóan totalitárius igénnyel lépnek fel. Továbbá a keresztény remény politikai értelmezése során elvesz annak valódi értelme:

[...] az eszkatológia politikai utópiává való átalakításakor a keresztény remény elveszíti erejét; miközben látszólag a valóságba fordítjuk át, tulajdonképpen elveszíti sajátos tartalmát, és feltűnésmentesen csalóka pótlékká változik át (i.m., 74-75.)

Az 1987-es *Egyház, ökumenizmus és politika* című kötetben jelent meg két korábban már önállóan is közölt írása. Az egyik az 1978-ban publikált *A pápa elsődlegessége és az Isten népének egysége* című tanulmány, amelyben ismét a politikai teológia petersoni értelmezésének interpretációját olvashatjuk, amelynek konklúziója, hogy a szentháromságtan „felrobbantja a politikai teológiát és eltávolította politikai monarchia teológiai igazolását” (Ratzinger 2008b, 35). A másik pedig az 1980-ban, a *Communio* folyóirat már megjelent *Teológia és egyházpolitika* című írás, amelyben a politikai teológia úgy kerül nevesítésre, mint a

¹⁸ Karl Barth (1886-1968): svájci református teológus, akit a dialektikus teológia alapítójának tartanak.

¹⁹ Rudolf Bultmann (1884-1976): német evangélikus teológus, szintén a dialektikus teológia egyik kiemelkedő alakjának tartják.

²⁰ Oscar Cullman (1902-1999): Strasbourg-i születésű evangélikus teológus. Jelentős szerepe volt az ökumenikus mozgalomban, megfigyelőként meghívást kapott a II. Vatikáni Zsinatra is.

²¹ Charles Harold Dodd (1884-1973): walesi protestáns teológus. Eszkatológiája szerint Isten országa a jelen valóságát jelenti.

„teológiáról a politikára való átmenet” (Ratzinger 2008c, 138). Itt a politikai teológia ismét a marxizmus kereszténységen belüli térnyerése kapcsán kerül említésre.

Az európai örökséget és Európa keresztény jövőjét vizsgáló – a Hanns Martin Schleyer-Stiftung és a Kultúra Pápai Tanácsa által közösen szervezett – 1984-es konferencián hangozott el Ratzinger egyik nagy hatású előadása, *Keresztény orientáció a pluralista demokráciában?* címmel, amelyben egyfelől radikalizálja a széles körben ismert ún. Böckenförde-paradoxont²², másrészt a politikai teológia cselekvés központú definícióját erősíti meg. Ratzinger ebben a – nyomtatásban a 1997-ben megjelent – tanulmányában rögzíti, hogy az Újszövetség csak a „politikai ethoszt” ismeri, de nem ismeri a politikai teológiát. Továbbá elutasítja a politika besorolását a teológia alá és egy arisztotelianus megközelítésből a politikát az etikához sorolja²³. Ez a megkülönböztetés szükséges, ahhoz Ratzinger szerint, hogy a kereszténység hű maradjon az Újszövetség tanításához, amely egyértelműen elutasítja a kereszténység politikai megvalósítását, azaz a kizárólag cselekedetek általi megigazulást. Ugyanis a politikai teológia itt megfogalmazott definíciója szerint azt jelenti, „[...] hogy a tökéletes igazságosságot tetteink által kell létrehozni a világban és hogy az igazságosság csak tett [Werk] és csak így jön létre” (Uo.).

Az 1991-es *Fordulópont Európa számára?* című munkában a politikai teológia teológiai meghatározása kerül előtérbe. Ratzinger ismét utal rá, hogy a politikai teológia, majd annak nyomán a felszabadítás teológia megjelenéséhez szükség volt a Bultmann-i teológiára, amely megalapozta, hogy a hit szavai – itt első sorban a felszabadítás teológiában gyakran felbukkanó „királyságra” utal Ratzinger – politikai fogalommá váljanak. Ennek következménye pedig, hogy „maga a hit válik ezáltal politikai ideológiává” (Ratzinger 2010, 46). Tehát, a politikai teológia alapvetően egy teológiai irányzatnak tekinthető, de az végtére is kilép a teológia keretrendszeréből és egyszerű ideológiává amortizálódik.

Az *Evangelium, katekézis, katekizmus* című 1995-ös kötetben az evangélium és evangelizálás kifejezésének vizsgálata során tűnik fel a politikai teológia fogalma. Ratzinger magyarázata szerint az evangélium szóban két kereszténység előtti jelentés forr össze és kap új értelmet Jézus

²² A Böckenförde-paradoxon, Ernst-Wolfgang Böckenförde német jogtudós nevéhez kötődik, aki 1964-ben úgy fogalmazott: „A szabadelvű, szekularizált állam olyan előfeltételekből él, amelyeket ő maga sem tud garantálni” (Böckenförde 1967, 93). Erről lásd bővebben: Jancsó András 2021: Katolikusként a demokráciáért: Ernst-Wolfgang Böckenförde jelentősége a 21. századi keresztények számára. *Valóság*, 2021(2), 32-39.

²³ Ez a megközelítés a későbbiekben is meghatározza Ratzinger politikához való viszonyulási alapját. Természetesen az etikának szüksége van a teológiai megalapozottságra a ratzingeri felfogásban, mivel úgy véli, hogy csak ott lehetséges megőrizni a személy szabadságát és méltóságát, ahol a politikát az etikába rögzítik. Lásd bővebben: Ratzinger, Joseph 2008: Politika és megváltás. In. Uő.: A közép újrafelfedezése. Alapvető tájékoztatók. Budapest: Szent István Társulat, 280-298.

tevékenysége által. Az egyik jelentést Izajás könyvében látja Ratzinger, ahol úgy fogalmaz Deutero-Izajás²⁴: „Elküldött, hogy örömhírt vigyek a szegényeknek, és meggyógyítsam a megtört szívűeket” (Iz 61,1). Az öröm üzenete tehát az első jelentése, azonban „ezen Ószövetségi gyökér mellett található egy nem zsidó, egyfajta politikai teológia, amely jellemző a keleti, a hellenisztikus királyságokra és végül a római *Imperium* nagy királyságira” (Ratzinger 1997, 26). A ratzingeri megfogalmazás szerint ebben az értelemben az evangélium „egy új uralkodó trónra lépésének hírének jelöli”, amely egy „új és jobb kort vezet be” (Uo.) Ratzinger itt a Peterson-féle politikai teológia felfogást összeköti – bár nem nevesíti – a Metz-féle koncepció korábbi interpretációjával. Az evangélium szó politikai teológiai jelentését ugyanis úgy definiálja, hogy „[...] a kifejezés azt jelenti, hogy az Utópia megvalósult, és ebben az értelemben emlékeztet korunk utópikus evangéliumi üdvösségére annak új ember és új társadalom hirdetésére” (Uo.).

A *Hit, igazság, tolerancia* kötetben jelent meg a párizsi Sorbonne Egyetemen 1999-ben A *kereszténység – az igaz vallás?* címmel tartott előadása. A politikai teológia itt található történeti magyarázata kapcsolódik A *nemzetek egysége* című könyv Ágostonnal foglalkozó fejezetéhez. Ugyanis a párizsi előadásában Ratzinger, Ágoston és Varro²⁵ filozófiáján, valamint Ágoston Varro-értelmezésén keresztül kívánja bemutatni miként próbálta elhelyezni magát az őskereszténység „a vallások kozmoszában”.

Ratzinger interpretációja alapján Varro sztoikusokhoz közeli felfogása szerint Isten olyan világlélek, amit nem illet kultusz, ebből fakadóan nem képezi a vallás tárgyát. Ennek egyik következménye, hogy a vallás nem a valóság, hanem a szokások világába tartozik:

Nem az istenek teremtették az államot, hanem az állam teremtette meg az isteneket, akiknek a tisztelete az állam rendje és a polgárok helyes viselkedése szempontjából döntő fontosságú. A vallás lényege szerint politikai jelenség (Ratzinger 2019, 138).

A vallás ilyen jellegű felfogása határozza meg Varro teológia meghatározását, ami az „isteni megértését és értelmezését” jelenti. Ezt a megértést és értelmezést segíti a teológia három Varro-i ága a *theologia mythica*, a *theologia civilis* és a *theologia naturalis*, amelyeket további felosztásokkal igyekszik pontosan meghatározni Varro. Az egyik meghatározás a teológiák helyét jelöli ki a valóságban: „a politikai teológiának az »urbs« felel meg” (i.m. 139). Bár ennek jelentőségét nem bontja ki Ratzinger, mindenesetre e történeti vizsgálódásban a kultusz a

²⁴ Deutero-Izajásnak nevezik Izajás könyvének (Izj 40-55) egyik anonim szerzőjét.

²⁵ Marcus Terentius Varro (Kr.e. 116 – Kr.e. 27): filozófus, akit az ókori Róma egyik legnagyobb gondolkodójának tartják.

politikai célszerűséget szolgálja és ennyiben – a korábbi ratzingeri definíciók alapján – politikai teológiának nevezhető.

Végezetül a 2007-ben megjelent *A Názáreti Jézus II: A jeruzsálemi bevonulástól a feltámadásig* című könyvben találkozhatunk a politikai teológia fogalmával. Ebben a kötetben a templom megtisztításának eseményét vizsgálva Robert Eisler²⁶ és Samuel G. F. Brandon²⁷ munkásságát jelöli meg Ratzinger a politikai teológia forrásának (vö. Ratzinger 2011, 21-22). Eisler az 1920-as évek végén, míg Brandon a '60-as években foglalkozott Jézus személyével és mindketten mint politikai vezetőt, politikai forradalmárt határozták meg.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a ratzingeri szövegtörzshez tizenegy monográfiában találkozhatunk a politikai teológia fogalmának különféle használatával meghatározásával. Amelynek eredete, hol a római kultuszokig, hol – ahogy a legutolsó tételnél is láthattuk – 20. századi történeti munkánkhoz, míg megint máshol a 20. század különböző – kiemelve J.B. Metz munkásságát – teológusaihoz köthető. Fontos jellemvonásként rajzolódik ki a marxizmushoz való valamiféle kapcsolódás, valamint a felszabadítás teológiájával való rokonság. Visszatérő és talán a legegzeztebb meghatározása Ratzinger politikai teológia fogalmának a gyakorlat orientáció, a praxis túlhangsúlyozása és a jövő megvalósításának forradalmi igénye. Mennyiben nevezhető egy ilyen hektikus leírás politikai teológiának? Ehhez segítségünkre lehet Erik Peterson, akire több alkalommal maga Ratzinger is utalt. Azonban Peterson koncepciója nem érthető meg a politikai teológia fogalmának 20. századi elterjedésében kiemelt szerepet vállaló Carl Schmitt vonatkozó munkássága nélkül. Ezért a továbbiakban Schmitt és Peterson politikai teológia meghatározásának bemutatására teszek kísérletet.

Carl Schmitt és Erik Peterson politikai teológiája

Azért is elengedhetetlen Carl Schmitt politikai teológiájának ismertetése, mert maga – a Ratzinger által is hivatkozott – Peterson fogalmaz úgy, a már részben idézett – *A monoteizmus mint politikai probléma* című munkájának – legendássá vált utolsó lábjegyzetében, hogy „a »politikai teológia« fogalmát Carl Schmitt vezette be az irodalomba 1922-ben” (Peterson 1935, 168. lábjegyzet). 1922-ben jelent meg Carl Schmitt, *Politikai teológia* című munkája, amelynek harmadik és negyedik fejezete fejt ki a politikai teológia fogalmának jelentését²⁸. Jóllehet,

²⁶ Robert Eisler (1882-1949): osztrák szerző, akinek két kötetben jelent meg 1929-ben és 1930-ban a történeti Jézusról szóló *Iesus Basileus ou Basileusas* című könyve.

²⁷ Samuel G. F. Brandon (1907-1971): anglikán pap, 1967-ben jelent *Jézus és a zelóták* című munkája.

²⁸ A könyv első fele *A szuverenitás fogalmának szociológiája és a politikai teológia* címmel ugyanebben az évben már megjelent egy másik – Max Weber emlékének szentelt – kötetben. (vö. Böckenförde 1981, Karácsony 2008).

maga Schmitt sem ad egy egyértelmű definíciót a fogalom kapcsán, ezért annak meghatározása nem egyszerű feladat.

„A modern államelmélet minden jellemző fogalma szekularizált teológiai fogalom” (Schmitt 1992, 19) – írja Schmitt a harmadik fejezet nyitó mondatában. Abban általában egyetért a szakirodalom, hogy Schmitt politikai teológia fogalma arra utal, hogy „[...] első látásra politikainak tűnő gondolati struktúrákról derül ki, hogy valójában mélységes analógiát mutatnak valamilyen teológiai rendszerrel (Nyirkos 2018, 15), azaz „[...] a politikai teológia schmitti fogalma jelentésmagját tekintve analitikusan megragadható és azután történelmileg értelmezhető strukturális analógiákra utal [...]” (Lübbe 1983, 47). Egész pontosan a szuverenitás, a kivételes állapot, valamint a törvényesség fogalmának teológiai analógiája kerül felmutatásra Schmitt munkájában, ahol a politikai szuverén Istennek felel meg, a törvény az Isten által adott természeti törvényeknek, míg a kivételes állapot a csodával állítható párhuzamba.

Ugyanakkor Karácsony András rámutat, hogy az analógiák mellett sok egyébről is szót ejt Schmitt: fogalmak szociológiai vizsgálatáról, természettudományos látásmódról és az ellenforradalom katolikus szerzőiről, de „[...] legkevésbé expliciten és szisztematikusan a politikai teológia mibenlétéről” (Karácsony 2008, 19). Karácsony megállapítása szerint három pontban lehet rekonstruálni a politikai teológia schmitti fogalmának a tartalmát. Ez alapján Schmitt egyfelől rámutat, hogy „a 17. és 18. század politikai és jogi gondolkodásában, a szuverenitás fogalom használatában világosan kifejeződött az evilági hatalom és Isten kapcsolata” (Uo.); másrészt ez kapcsolat megtalálható a 19-20. századi állam- és jogelméletek fogalmaiban is, sőt „a teológiai fogalmak szekularizált formában vannak jelent” (i.m., 20); továbbá kimutatható, hogy a 19. századi ellenforradalmi szerzők „politikai eszméik teológiai gyökerűek” (Uo.). Konklúziójában úgy fogalmaz Karácsony, hogy „[...] egyértelműnek tűnik, hogy a politikai teológiáról Schmitt mint szociológia jelenségről beszél [...]”, ugyanakkor hozzá teszi, hogy a pontos megértést nem csak a „töredékes kifejtés”, hanem az is nehezíti, hogy Schmitt „[...] megállapításaiban különböző területekre utal” (Uo.).

Mindenesetre kijelenthető, hogy a Ratzinger által használt politikai teológia fogalom – bár hasonlóan a schmitti jelentéshez – csak töredékesen kerül kifejtésre, de láthatóan nem értelmezhető a Schmitt által megfogalmazott „klasszikus” politikai teológia keretrendszerében. Ratzinger nem teológiai és politikai fogalmak strukturális analógiájáról beszél, hanem sokkal inkább a Peterson-féle jelentés rajzolódik ki, amely éppen a Schmitt-féle fogalom kritikájaként született meg. Erik Peterson nem pusztán kortársa Carl Schmittnek, hanem jó barátja volt. Az

eredetileg evangélikus – később katolizált – teológus 1925-ben találkozott Schmitttel Bonnban, azonban a '30-as évektől Schmitt berlini szerepvállalásaival párhuzamosan eltávolodtak egymástól (lásd. Geréby 2009, 134-135). Az életrajzi információk nem pusztán tudománytörténeti érdekességek, hanem döntően befolyásolták Peterson kritikájának megfogalmazását. Mind a hazai, mind a nemzetközi recepció úgy véli, hogy Peterson munkája egyúttal egy intellektuális és baráti figyelmeztetés volt a nemzetiszocialisták mellett egyre inkább elköteleződő Schmitt számára²⁹. Talán ez lehet az egyik oka annak, amire Karácsony András is utal a Peterson-Schmitt vita kapcsán: „az olvasót az a benyomás kísérti, mintha a gondolkodók nem ugyanarról beszélnének” (Karácsony 2008, 12).

Valóban így tűnik, hiszen Peterson nagyívű munkája elsősorban őskeresztény – Tertullianus³⁰, Origenész³¹, Euszébiosz³² – szerzők munkásságát vizsgálva mutatja be a kereszténység korai viszonyulását a politikai hatalomhoz. A politikai teológia fogalma itt sokkal inkább olyan jelentést nyer, amelyben a teológia a politika igazolásaként funkcionál. Amikor tehát, azt állítom, hogy a ratzingeri politikai teológia sokkal inkább a Peterson-féle koncepcióhoz közelít, akkor arra utalok, hogy Ratzinger is ebben az értelemben használja a fogalmat: a teológia a politika számára biztosít háttérrel, igazolást. Sőt, Ratzinger nem csupán közelít a petersoni fogalomhoz, hanem átveszi annak érvelési struktúráját. Amikor Peterson arra vállalkozik, hogy „konkrét példával mutassa be a »politikai teológia« teológiai lehetetlenségét” (Peterson 1935, 168. lábjegyzet), akkor a szentháromságtan segítségével igyekszik rámutatni, hogy a kereszténység nem tud analógiát szolgálni a politika számára. Amikor Ratzinger a *Bevezetés a keresztény hit világában* a monarchianizmus problémáját taglalja, akkor Peterson megállapításai visszhangoznak. Peterson ugyanis a monarchianizmus és a monoteista vallások analógiáján keresztül világít rá, hogy a szentháromságtan katolikus felfogása értelmében miért lehetetlen a politikát teológiailag bizonyítani. Ahogy konklúziójában fogalmaz:

[...] az isteni monarchia tanítása kudarcot vallott a szentháromságtan és a Pax Augusta keresztény eszkatológia felőli értelmezése miatt. Ily módon nemcsak a monoteizmust mint politikai problémát kezelik teológiailag és szabadult meg a keresztény hit a Római Birodalommal való kapcsolatától, hanem alapvetően

²⁹ Magyar nyelven mélyrehatóan elemezi a Peterson és Schmitt kapcsolatát Geréby György – általam is hivatkozott – 2009-es tanulmánya.

³⁰ Quintus Septimius Florens Tertullianus (~160~225): patrisztikus gondolkodó, apologéta, a szentháromságról szóló tanításai az 5. századig nagy hatással voltak.

³¹ Origenész (~184-254): alexandriai származású őskeresztény szerző, egyik legjelentősebb munkájában Kelszosz görög filozófus ellen érvel.

³² Kaiszareiai Euszébiosz (~265-339): Kaiszareia püspöke, munkásságából ismerjük az első századok egyházának történetét.

szakítást jelent minden olyan „politikai teológiával”, amely a keresztény igehirdetéssel visszaél a politikai helyzet igazolására (i.m., 99).

Peterson bár Schmitt politikai teológiájára kíván reflektálni, de egy teljesen új tartalommal ruházza fel a fogalmat. Erre a problémára hívja fel maga Schmitt is a figyelmet az 1970-ben – 48 évvel *A monoteizmus mint politikai probléma* megjelenése és 10 évvel Peterson halála után – megjelent *Politikai teológia II.* című munkájában. Sőt, Karácsony András rámutat, hogy már 1950-ben reflektál Schmitt Peterson kritikájára:

Kioktattak arról, hogy a keresztény Szentháromság dogma révén nem lehetséges politikai teológia. Ezt minden további nélkül elhiszem. Viszont ennél a kérdésnél a kezdettől fogva valami egészen másról van szó, mégpedig a minket legyűrő jelenlévő valóság történeti és szociológiai tényről [...] (Schmitt 1950, 10-11, idézi: Karácsony 2008, 25).

A *Politikai teológia II.*-ben ezt erősíti meg Schmitt, miszerint a politikai teológia „[...] nem teológiai dogmát, hanem tudományelméleti és fogalomtörténeti problémát érint: a teológiai és jogi érvelések és megismerések fogalmainak struktúra-azonosságát” (Schmitt 2006, 17). Egyúttal – megkísérelve Peterson cáfolatát – megpróbálja felvázolni a keresztény politikai teológia lehetőségeit. Ugyanakkor, ahogy arra Nyirkos Tamás rámutat, a petersoni felfogás szerinti politikai teológiát – amely a keresztény teológia politikai megjelenésével foglalkozik – sokkal praktikusabb lenne teológiai politikának nevezni, sőt ez a megkülönböztetés Schmittnél is feltűnik (vö. Nyirkos 2018, 24-26.). Ezt a különbségtételt Schmitt valószínűleg Robert Hepp³³ *Politikai teológia és teológiai politika* című disszertációjából merítette, akire ő maga is hivatkozik munkájában (lásd. Schmitt 2006, 14).

E megkülönböztetéssel a politikai teológia fogalmának három eltérő tartalommal rendelkező alakját tudjuk megkülönböztetni. Ezek ilyen formában nem is nevezhetőek politikai teológiának, amennyiben e fogalom alatt a Schmitt-féle meghatározást értjük, amely a teológiai és politikai struktúrák közötti analógiákra utal. Ratzingernél talákoztunk Ágoston munkája kapcsán a politika teológiája fogalommal, amely alatt a teológusok politikáról való gondolkodását érthetjük. Ezt erősíti meg Twomey meghatározása is, aki Ratzinger gondolkodására használja ezt a kifejezést. Végezetül Peterson kapcsán került előtérbe a

³³ Robert Hepp (1938-): német szociológus, 2006-os emeritálásáig az osnabröcki egyetem tanár. Kollégái és diákjai tiltakoztak szélsőségesnek ítélt nézetei ellen. A német szövetségi bíróság holokauszt tagadás miatt eljárást folytatott ellene. A bírósági ítélet elérhető az alábbi felületen: <https://web.archive.org/web/20000302002955/http://www.vrp.de/archiv/rupdig/feb98/aktuell/ar263.htm>

teológiai politika, amelyet a keresztény teológia politikai implikációjaként definiálhatunk. Ahhoz, hogy a korábban feltett kérdésre – mennyiben helytálló a Ratzinger által használt politikai teológia kifejezés – kielégítő választ fogalmazhassak meg, szükségesnek látom még röviden bemutatni a fogalmi probléma nemzetközi szakirodalomban felmerülő megoldási kísérleteit.

Egy fogalmi dilemmái megoldási lehetőségei

A politikai teológia fogalma kapcsán fellépő különböző jelentéstartalmakra először Ernst-Wolfgang Böckenförde hívta fel a figyelmet az 1981-ben megjelent *Politikai elmélet és politikai teológia* című tanulmányában. Böckenförde egyike volt azoknak a gondolkodóknak, akik a háború után, jelentős különbségekkel ugyan, de aktualizálták Schmitt tanítását (lásd. Ingenfeld 2009). Úgy vélte, hogy politikai teológia kifejezést „nem egységesen használják, hanem különböző szubsztantív és szisztematikus jelentéssel” (Böckenförde 1981, 236). Böckenförde tipológiájában három eltérő jelentést különböztet meg, de formailag ezeket nem határolja el egymástól³⁴.

Megkülönbözteti a politikai teológia jogi jelentését, amit Carl Schmitt klasszikus definíciójához köt. Tehát ebben az első jelentésében „a politikai teológia mindenekelőtt a teológiai fogalmak államtudományi-jogi területre történő fordításának a folyamatára utal” (Uo.), egyúttal megerősíti, hogy a schmitti politikai teológia egy szociológiai jelenségről szól. A politikai teológia intézményi jelentéseként definiálja azt a megközelítést, amikor egyes teológiai koncepciók politikai viszonyulásairól van szó³⁵. Ilyen jellegű politikai teológiaként jellemezi Ágoston különbség tételét a *Civitas Dei* és a *Civitas terrana* között, Geláziusz pápa két kard-elméletét, de többek között ide sorolja még XIII. Leó pápa államelméletét is (i.m., 237-238). A politikai teológia harmadik definíciójaként határozza meg azt az esetet amikor a keresztény kinyilatkoztatás a keresztények társadalmi és politikai megatartása felől kerül értelmezésre. Böckenförde ide sorolja a Ratzinger által is többször nevesített Johann Baptist Metz tanítását, valamint az elsősorban Dél-Amerikában elterjedt forradalmi és felszabadítási teológiát is.

³⁴ Ezt a megkülönböztetést használja Mezei Balázs is tanulmányában: Mezei Balázs 2004: Megjegyzések Carl Schmitt teológiai felfogásához. In. Cs. Kiss Lajos: Carl Schmitt jogtudománya. Budapest: Gondolat, 227-241.

³⁵ Ezt a definíciót én korábban – Ratzinger és Twomey megkülönböztetése nyomán – a politika teológiája (theology of politics) kifejezéssel jelöltem.

Böckenförde megkülönböztetése lényeglátó, de formális elhatárolás hiányában az értelmezési problémák továbbra is fennállhatnak. Ilyen irányú kísérletre angol nyelven Arne Rasmusson³⁶ vállalkozott először 1994-ben, majd ennek nyomán Stanley Hauerwas³⁷ különbözteti meg a politikai teológiától a teológiai politikát. Igaz Hauerwas-nál a politikai teológiai is egészen sajátos jelentéssel bír, azt úgy definiálja mint ami a politikai emancipációért folytatott küzdelmet teszi az egyház teológiájának és gyakorlatának értelmezési horizontjává. Ezzel szemben a teológiai politika az egyház történetét állítja szembe a világ politikájával (Hauerwas 1995, 7). A kétezres évek közepén Phillip W. Gray³⁸ fogalmazta meg, hogy:

A politikai teológiának legalább kettő, néha egymást átfedő jelentése van. Az egyik Schmitt azon felfogása, miszerint a társadalmak szekularizálódása során a politika elkezd a teológia megfelelő fogalmait használni, így a politikát teológiai kérdéssé tesszük; a másik, amikor a teológiát ideológiai célokból használják fel a politikai motivációk elfedésére. A politika teológiája viszont egy kifejezetten teológiai keretből indul. Ez a teológiai keret lehet a természetes teológia vagy a kinyilatkoztatástan [...] (Gray 2007, 175-200).

Ezek a megközelítések, bár mind helyesen érzékelik a problémát, a politikai teológia fogalmának terheltségét, mégis eltérő kontextusokban és eltérő meghatározásokat fogalmaznak meg, ezért az általam javasolt megoldás ezen meghatározások és formai megkülönböztetések olyan jellegű ötvözése, amelyek a legközelebb állnak az egyes meghatározások és formák eredeti megjelenéséhez. Így a politikai teológia (political theology) fogalmát meg kell hagyni a klasszikus schmitti meghatározásnak. A politika teológiája (theology of politics) jól fejezi ki azt a jelenséget, amit Böckenförde intézmény politikai teológiának nevez. Harmadik kategóriának pedig a kinyilatkoztatástanból eredő, a kereszténység tanításának gyakorlati-politikai oldalát hangsúlyozó teológia elnevezésére praktikus lenne a teológiai politika (theological politics) kifejezést használni.

Ez alapján beszélhetnénk politika teológiájáról (theology of politics), Ratzinger politikai gondolkodása kapcsán, valamint Ratzinger politikai teológia (political theology) kritikája is lényegileg megkülönböztethetővé és ezáltal mélységében elemezhetővé válna, ha nem a klasszikus értelemben vett schmitti fogalmat használnánk – hiszen a fogalom mögött

³⁶ Arne Rasmusson, a götebogi egyetem szisztematikai teológia professzora. Az idézett munkája: Rasmusson, Arne 1994: *The church as Polis. From political theology to theological politics as exemplified by Jürgen Moltmann and Stanley Hauerwas*. Lund: Lund University Press.

³⁷ Stanley Hauerwas (1940-): amerikai teológus. a Duke University és az aberdeeni egyetem professzora.

³⁸ Phillip W. Gray: a katari Texas A&M adjunktusa.

meghúzódo koncepcióval Ratzinger explicit módon nem foglalkozik – hanem elsősorban a Metz-féle és az ahhoz köthető teológiai politikát (theological politics) bírálja. Továbbá itt csak utalni kívánok rá, mert jelen vizsgálódásom kereteit szétfeszíteni a téma kifejtése, de ez a megkülönböztetés lehetőséget kínálna arra is, hogy kimutathatóvá váljon a ratzingeri politikai gondolkodásban csak implicit módon megjelenő a Schmitt-féle politikai teológia kritikája is.

Összegzés

Jelen tanulmányban arra vállalkoztam, hogy megkíséreljem meghatározni a ratzingeri szövegkorpuszban visszatérően megjelenő politikai teológia fogalmának jelentését. Ehhez bemutattam a kifejezés előfordulását. Megállapítható, hogy a politikai teológia fogalma különböző kontextusokban és gyakran eltérő értelemben tűnik fel Ratzinger munkásságában. Ugyanakkor a kifejezés első előfordulási helye a *Bevezetés a keresztény hit világába* a későbbiekben tájékozási pontként szolgál. Ugyanis itt a fogalom Erik Peterson-féle megközelítése rajzolódik ki. Azonban a fogalom tisztázást nehezíti a politikai teológia különböző forrásait határozza meg Ratzinger, így azt köti Johann Baptist Metz-hez, Jürgen Moltmann-hoz, Harvey Cox-hoz, Robert Eisler-hez vagy épp Samuel G. F. Brandon-hoz. A legtöbbször visszatérő leírás alapján a politikai teológia a gyakorlat középpontba helyezését is jelenti Ratzinger-nél.

A politikai teológia fogalmának tartalmi problémáit Ratzinger vonatkozásában Vincent Twomey fogalmazza meg először, aki – Ratzinger Ágoston kapcsán megtett különbségtétele alapján – elhatárolja a politikai teológiát a politika teológiájától. Ahhoz, hogy a fogalom értelmezésének nehézségre rá tudjak mutatni, röviden vázoltam a politikai teológia Carl Schmitt-hez köthető elsősorban szociológiai koncepcióját. Schmitt klasszikus felfogásának kritikájaként fogalmazza meg Erik Peterson *A monoteizmus mint politikai probléma* című munkájában állítását, miszerint keresztény megközelítésből nem lehetséges politikai teológia. Álláspontom szerint Ratzingernél ez a petersoni megközelítés a meghatározó a politikai teológia értelmezésében.

A pontos tipologizálás szükségességét ugyanakkor már a 20. század második felében szükségesnek tartotta Ernst-Wolfgang Böckenförde. Böckenförde a politikai teológia három eltérő jelentéstartalmát határozta meg. Így Böckenförde nyomán beszélhetünk jogi, valamint intézményi politikai teológiáról, továbbá a politikai teológia egy olyan felfogásról, amelyben a keresztény kinyilatkoztatásból kerül levezetésre valamiféle politikai-cselekvési program. Tanulmányom végén az angol nyelvű szakirodalom megkülönböztetéseit is figyelembe véve kísérletet tettem a politikai teológia eltérő meghatározásainak formai megkülönböztetésére,

amely álláspontom szerint elengedhetetlen, ahhoz, hogy a politikai teológia ne amortizálódjon „bálvány fogalommá” és ezáltal a szűkebb vizsgálódási témám – Joseph Ratzinger politikai gondolkodása – is mélységében értelmezhetővé váljon.

Bibliográfia

- Böckenförde, Ernst-Wolfgang 1981: Politische Theorie und politische theologie. Bemerkung zu ihrem gegenseitigen verhältnis. *Revue européenne des sciences sociales*, 1981(54-55), 233-243.
- Geréby György 2009: A „párthus nyíllövés”. Erik Peterson Carl Schmitt politikai teológiájáról. In. Uő.: Isten és birodalom. Politikai teológia. Budapest: Akadémiai, 126-156.
- Gray, Phillip W. 2007: Political Theology and the Theology of Politics: Carl Schmitt and Medieval Christian Political Thought. *Humanitas*, 20(1–2), 175–200.
- Hauerwas, Stanley 1995: In Good Company: The Church as Polis. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Ingenfeld, Martin 2009: Das Wagnis der Freiheit. Das Böckenförde-Diktum und seine Implikationen für eine moderne Demokratie. Konferencia-előadás 2009. július 4-én az Eric-Voegelin-Zentrum „Postsäkulare Gesellschaft – postsäkulare Demokratie?” című szimpóziumán.
- Karácsony András 2008: A jogtudomány „teológusa” a politikai teológiáról: Carl Schmitt Vitája Erik Petersonnal. In. Borbély Gábor – Gábor György – Geréby György – Szántó Veronika (Szerk.): „Királlyá lett a te Isted”. Fejezetek a politikai teológia történetéből. Budapest: Akadémiai, 11-31.
- Krieg, Robert A. 1999: Karl Adam, National Socialism, and Christian Traditon. *Theological Studies*, 1999(60), 432-456.
- Lübbe, Hermann 1983: Politische Theologie als Theologie repolitisierten Religion. In Jacob, Taubes Szerk.: Der Fürst dieser Welt. Carl Schmitt und die Folgen. München: Fink–Schöningh, 45-56.
- Metz, Johann Baptist 2004a: A „politikai teológia” problémája. In. Uő.: Az új politikai teológia alapkérdései. Budapest: L’Harmattan, 9-21.
- Metz, Johann Baptist 2004b: Vallás és politika a modernitás határán. Kísérlet viszonyuk újszerű meghatározására. In. Uő.: Az új politikai teológia alapkérdései. Budapest: L’Harmattan, 163-180.
- Nyirkos Tamás 2018: Politikai teológiák. A demokráciától az ökológiáig. Budapest: Typotex.
- Peterson, Erik 1935: Der Monotheismus als Politisches Problem. Ein Beitrax zur Geschichte der Politischen Theologie im Imperium Romanum. Leipzig: Jakob Hegner.
- Ratzinger, Joseph 1997: Gospel, Catechesis, Catechism. Siedlights ont he Catechism of Catholic Church. San Francisco: Ignatius Press.
- Ratzinger, Joseph 2002: Egyházi tanítóhivatal – Hit – Erkölcs. In. Schürmann, Heinz – Ratzinger, Joseph – von Balthasar, Hans Urs: A keresztény erkölcs alapelvei. Budapest: L’Harmattan 47-80.
- Ratzinger, Joseph 2005a: Életutam. Budapest: Szent István Társulat.

- Ratzinger, Joseph 2005b: *Wendezeit für Europa? Diagnosen und Prognosen zur Lage von Kirche und Welt*. Freiburg: Johannes.
- Ratzinger, Joseph 2007: *Bevezetés a keresztény hit világába*. Budapest: Vigilia.
- Ratzinger, Joseph 2008a: *Előszó az Isten népe és Isten háza Ágoston egyháztanában című disszertáció újrakiadásához*. In. *Uő.: A közép újralfedezése. Alapvető tájékozódások*. Budapest: Szent István Társulat, 27-37.
- Ratzinger, Joseph 2008b: *The Primacy of the Pope and the Unity of the People of God*. In. *Uő.: Church, Ecumenism, and Politics. New Endeavors in Ecclesiology*. San Francisco: Ignatius Press, 35-47.
- Ratzinger, Joseph 2008c: *Theology and Church Politics*. In. *Uő.: Church, Ecumenism, and Politics. New Endeavors in Ecclesiology*. San Francisco: Ignatius Press, 134-144.
- Ratzinger, Joseph 2008d: *Keresztény orientáció a pluralista demokráciába?* In. *Uő.: A közép újralfedezése. Alapvető tájékozódások*. Budapest: Szent István Társulat, 259-279.
- Ratzinger, Joseph 2010: *A Turning Point For Europe? The Church in the Modern World: Assessment and Forecast*. San Francisco: Ignatius Press.
- Ratzinger, Joseph 2011a: *Good Friday*. In. *Uő.: Dogma and Preaching. Applying Christian Doctrine to Daily Life*. San Francisco: Ignatius Press, 265-272.
- Ratzinger, Joseph 2011b: *Ten Years after the Beginning of the Council. Where Do We Stand?* In. *Uő.: Dogma and Preaching. Applying Christian Doctrine to Daily Life*. San Francisco: Ignatius Press, 358-365.
- Ratzinger, Joseph 2011c: *A Názáreti Jézus II. A jeruzsálemi bevonulástól a feltámadásig*. Budapest: Szent István Társulat
- Ratzinger, Joseph 2015: *The Unity of The Nations. A Vision of the Church Fathers*. Washington: The Catholic University of America Press.
- Ratzinger, Joseph 2017: *Végidő. A halál és örök élet kérdései*. Budapest: Jel.
- Ratzinger, Joseph 2019: *A kereszténység – az igaz vallás?* In. *Uő.: Hit, igazság, tolerancia. A kereszténység és a világvallások*. Budapest: Ős-Kép Kiadó, 135-152.
- Schmitt, Carl 1992: *Politikai teológia*. Budapest: ELTE ÁJK.
- Schmitt, Carl 2006: *Politikai teológia II. Legenda minden politikai teológia elintézéséről. Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor*.
- Twomey, Vincent 2007: *Pope Benedict XVI: The Conscience of Our Age. A theological portrait*. San Francisco: Ignatius Press.
- Twomey, Vincent 2008: *A politika teológiája*. In.: Ratzinger, Joseph: *A közép újralfedezése. Alapvető tájékozódások*. Budapest: Szent István Társulat, 245-258.